

עבודה שבלב ועבודה שבמקדש – דיון במשנת רמב"ם

א. עבודה שבמקדש

כל מי שמעיין במורה נבוכים ג', לב – יודע, שלפי רמב"ם פולחן הקרבנות כולו הוא התחשבות אלוקית בחולשה השכלית והרוחנית של בני ישראל בצאתם ממצרים. אדם, שהגיע לדרגת ההבנה, המקנה אהבה ראויה לה', יבין, שאהבה זו לא מתבטאת בקרבנות. הסתייגותו של רמב"ם מעניין הקרבנות מתבטאת בצורה עקיפה בכמה מקומות, שראוי לדון בהם.

שנינו במסכת אבות (א', ב): "שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק הָיָה מְשִׁירֵי כְּנָסֶת הַגְּדוֹלָה. הוּא הָיָה אוֹמֵר: עַל שְׁלֹשָׁה דְבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד: עַל הַתּוֹרָה וְעַל הָעֲבוֹדָה וְעַל גְּמִילוּת חֲסָדִים."

על זה כותב רמב"ם (בתרגומו של הרב שילת): "יאמר, שבחכמה, והיא תורה, ובמעלות המידות, והן גמילות חסדים, ובקיום ציוויי התורה, והן הקרבנות – התמדת תיקון העולם וסידור מציאותו על האופן השלם ביותר."¹

המשנה אומרת, שהעולם עומד על שלושה דברים, וביניהם עבודת הקרבנות.

רמב"ם מפרש, שהקרבנות אינם אחד משלושת הדברים, שהעולם עומד עליהם: לפי רמב"ם, הם הופכים לדוגמה למצוות כולן. ראוי גם לציין, ש"עמידת העולם" הופכת בידי רמב"ם לעניין פרוזאי לחלוטין, תיקון העולם.²

תאריכים: רמב"ם, עבודה, תפילה, קורבנות

פירוש זה לדברי רמב"ם מקבל סימוכין ממקום אחר, שבו הוא דן במשנתנו: ב"הלכות מעילה" ח', ח כותב רבנו:

1. הרב קאפח תרגם: "אמר, כי במדע והיא התורה, ובמעלות המדותיות והם גמילות חסדים, ובקיום מצוות התורה והם הקרבנות – התמדת תקינות העולם וסדירות מציאותו על האופן היותר שלם."

2. על מושג תיקון עולם אצל רמב"ם – ראו: מ' לורברבאום, "רמב"ם על תיקון העולם, "תרביץ, ס"ד (תשנ"ה) עמ' 65-82. ראוי לשים לב גם לעובדה, שרמב"ם משנה את סדר הדברים במשנה, כפי שהעיר לי מר יעקב אביקם.

שנתון "ale" – תשס"ה כרך י'

ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה ולידע סוף עניינם כפי כוחו, ודבר, שלא ימצא לו טעם ולא ידע לו עילה, אל יהי קל בעיניו ולא יהרוס לעלות אל ה' פן יפרוץ בו. ולא תהא מחשבתו בו – כמחשבתו בשאר דברי החול.

בוא וראה, כמה החמירה תורה במעילה: ומה אם עצים ואבנים ועפר ואפר, כיון שנקרא שם אדון העולם עליהם בדברים בלבד, נתקדשו, וכל הנוהג בהן מנהג חול – מעל בה, ואפילו היה שוגג – צריך כפרה, קל וחומר למצוות, שחקק לנו הקב"ה, שלא יבעט האדם בהן, מפני שלא ידע טעמן, ולא יתפא דברים אשר לא כן על השם ולא יחשוב בהן מחשבתו כדברי החול... הרי נאמר בתורה: ושמרתם את כל חקתי ואת כל משפטי ועשיתם אותם (ויקרא, י"ט, 37; כ', 22). אמרו חכמים: ליתן שמירה ועשייה לחוקים – כמשפטים. והעשייה ידועה, והיא שיעשה החוקים; והשמירה – שיזהר בהן ולא ידמה, שהן פחותין מן המשפטים; והמשפטים הן המצוות, שטעמן גלוי, וטובת עשייתן בעולם הזה ידועה, כגון איסור גזל ושפיכות דמים וכיבוד אב ואם, והחוקים הן המצוות, שאין טעמן ידוע. אמרו חכמים: חוקים חקתי לך, ואין לך רשות להרהר בהן. ויצרו של אדם נוקפו בהן, ואומות העולם משיבין עליהן, כגון איסור בשר חזיר ובשר בחלב ועגלה ערופה ופרה אדומה ושעיר המשתלח. וכמה היה דוד המלך מצטער מן המינים ומן העכו"ם, שהיו משיבין על החקים. וכל זמן שהיו רודפין אותו בתשובות השקר, שעורכין לפי קוצר דעת האדם, היה מוסיף דבקות בתורה, שנאמר טפלו עלי שקר זדים, אני בכל לב אצור פקודיך (תהלים קי"ט, 69), ונאמר שם בעניין: כל מצותיך אמונה, שקר רדפוני, עזרני (תהלים קי"ט, 86). וכל הקרבנות כולם – מכלל החוקים הם. אמרו חכמים, שאף על עבודת הקרבנות העולם עומד, שבעשיית החוקים והמשפטים – זוכין הישרים לחיי העולם הבא.³ והקדימה תורה ציווי על החוקים, שנאמר: ושמרתם את חקתי ואת משפטי, אשר יעשה אותם האדם נחי בָהֶם... (וי' י"ח, 8).

3. ראוי לשים לב במיוחד גם לעובדה, שרמב"ם מסיט את הדיון מדברים, שעליהם העולם עומד, לדברים, שיש לעשותם – כדי לזכות בחלק לעולם הבא.

שנתון "לע" – תשס"ה כרך י'

כאן מפרש רמב"ם את המשנה שלנו ב"אבות" בצורה המעידה על יחסו לקרבנות: העולם עומד אפילו על הקרבנות.

מדוע עומד העולם על הקרבנות?

הם מהווים **דוגמה** לחוקים שבתורה, שבעשייתם זוכים הישרים לחיי עולם הבא.

נראה⁴, שדברי רמב"ם פה הקשו מאוד על מעתיקי ספרו, וברוב הדפוסים כתוב "**לפיכך** אמרו חכמים, **שבשביל** עבודת הקרבנות העולם עומד..."⁵ נראה, שמעתיקים אלו לא יכלו להפנים את העובדה, שלפי רמב"ם אין לקרבנות תפקיד אימננטי משלהם, ושבועולם טוב יותר לא היה צורך לצוות עליהם.⁶ גישה רמב"מית זו עוזרת לנו, אולי, להבין תעלומה ארכיטקטונית קטנה במבנהו של ספר **משנה תורה**.

ב. עבודה שבלב

בהקדמתו לספר **משנה תורה** מסביר רמב"ם, שהוא כָּלֵל בספר השני של החיבור (ספר אהבה): "המצוות שהן תדירות שנצטוינו בהם – כדי לאהוב את המקום ולזכרו תמיד, כגון קריאת שמע ותפילה ותפילין וברכות. ומילה בכללן, לפי שהיא אות בבשרנו – להזכיר תמיד, בשעה שאין שם לא תפילין ולא ציצית וכיוצא בהן. וקראתי שם ספר זה 'ספר אהבה'."

'ספר אהבה', אם כן, דן במצוות, אשר (א) קיומן הוא דבר תדיר ו-(ב) הן נותנות ביטוי לאהבת הא-ל, ובו-זמנית מעוררות אהבה זו.

רמב"ם פותח את דיונו ב"הלכות תפילה" שב"ספר אהבה" במילים אלו: "מצות עשה להתפלל בכל יום, שנאמר: וְעַבְדְּתֶם אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם (שמות כ"ג, 25). מפי השמועה למדו, שעבודה זו היא תפלה, שנאמר: וּלְעַבְדוֹ כָּל לְבַבְכֶם (דברים יא, 13). אמרו חכמים: 'אי זו היא עבודה שבלב? זו תפלה'."⁷

4. אין זה המקום לדון בשאלה, אם טקסט זה מהווה נסיגה מעמדתו העקבית של רמב"ם, שהמפתח האמיתי לכניסה לעולם הבא הוא השכלת ידיעת המושכלות, אין בעיה לפרש טקסט זה לאור עמדותיו הידועות של רמב"ם בנידון, אבל עניין זה אינו רלבנטי לדיון פה.

5. על זה – ראו מחקרו המעמיק של דוד הנשקה: " לשאלת אחדות הגותו של הרמב"ם, " **דעת**, ל"ז (תשנ"ו): עמ' 37-52. הנשקה מבסס את הנוסח: "שאף על עבודת הקרבנות..." – על כתב-יד מהימנים.

6. ידועים דברי הביקורת החריפים של רמב"ן על עמדה זו של הנשר הגדול (בפירוש ויקרא א', 9): "והנה הם דברי הבאי, ירפאו שבר גדול וקושיה רבה על נקלה, יעשו שולחן ה' מגואל, שאיננו רק להוציא מלֶפֶן של רשעים וטפשי עולם..."

7. **תענית** ב', ע"א.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

ראוי לשאול: אם "ספר אהבה" כולל דיון ב"עבודה שבלב", מדוע אינו כולל דיון בעבודה ממש, דהיינו הקרבנות?

בשני מקומות במורה נבוכים דן רמב"ם ב"ספר אהבה":

במקום הראשון (ג' לה) הוא כותב (בתרגומו החדש של מיכאל שורץ): "הקבוצה התשיעית כוללת את יתר העבודות המעשיות הכלליות, כגון התפילה וקריאת שמע ושאר מה שמנינו בספר אהבה, למעט המילה⁸.

תועלתה של קבוצה זו ברורה, מפני שכולם מעשים, המייצבים דעות באשר לאהבת האלוה ובאשר למה שחייבים להאמין על אודותיו ולייחס לו⁹.

המקום השני הוא ג', מד, ובו דן הרמב"ם ב"ספר אהבה" במילים אלו:

המצוות, הכלולות בקבוצה התשיעית, הן המצוות, שמנינו בספר אהבה. סיבת כולן ברורה, וטעם כולן גלוי, כלומר, תכליתם של אותם מעשי-פולחן, לזכור את הא-ל תמיד, לאהוב אותו, לירא מפניו לקבל עליך ולשמור את המצוות בצורה כוללת, ולהאמין לגביו יתעלה במה שהכרחי לכל בן-תורה להאמין. והן התפילה, וקריאת-שמע וברכת-המזון ומה שקשור בהן, וברכת כוהנים ותפילין ומזוזה, ורכישת ספר תורה והקריאה בו בזמנים (מסוימים). כל אלה הם מעשים, המקנים דעות מועילות. זה ברור ומחזור ואינו צריך לדיבורים נוספים, שאינם אלא חזרה, ולא יותר (עמ' 600-601).

משתי מובאות אלו אנו לומדים, ש"ספר אהבה" כולל מעשי-פולחן, שחלים על כל היהודים (ולא רק על כהנים בבית המקדש);¹⁰ שמעשים אלו מחזקים בנו את תודעת מציאות האלוקים ומצוותיו, מחזקים את אהבת ה' ויראתו¹¹ ומביאים אותנו לדעות, שראוי שנאמץ לנו.

מושם פה דגש בשני עניינים:

א) עבודת ה' בתור מכשיר ליצירת אהבת ה', ולא בתור מכשיר לבטא אהבה זו¹².

8. מיכאל שורץ (מתרגם, תשס"ג). מורה נבוכים, תל-אביב, אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 550.

9. שורץ: "כלומר, אף שבמשנה תורה כלל הרמב"ם את הלכות המילה בספר אהבה, לא כלל את מצוותה בקבוצה זאת, אלא בקבוצה הארבע-עשרה" (שם הערה 38).

10. לכן מבינים אנו, מדוע כלל רמב"ם דיון בהלכות בית הכנסת ב"ספר אהבה", ולא ביספר עבודה. נראה, שהוא מעדיף לדון בבית כנסת – בהיותו מקום לתפילה לכל היהודים, ולא בהיותו "מקדש מעט", הממלא את מקומו של בית המקדש. תלמידי, ישראל בן-סימון, העיר, שאולי יש כאן עוד ביטוי מרומז ליחסו המסויג של רמב"ם לקרבנות לעומת יחסו לתפילה: תפילה מבטאת אהבת ה', בזמן שקרבנות מבטאים יחס פחות מאהבה ראויה. על כל זה – ראו להלן.

11. על האבחנה בין אהבת ה' ליראתו במשנת רמב"ם – ראו: חיים קריסל, "אהבת ה' ויראתו במשנתו של הרמב"ם", דעת, ל"ז (תשנ"ו): עמ' 127-151.

שנתון "לע" – תשס"ה כרך י'

(ב) עבודת ה' כמקנה דעות ראויות.¹³

לאור כל זה, מוזר, שהרמב"ם בוחר לפתוח את "ספר אהבה" בפסוקים הבאים: בְּשֵׁם ה' אֱ-ל-עוֹלָם (בראשית כ"א, 33);¹⁴ מָה אֶהְיֶה תוֹרְתְךָ, כָּל הַיּוֹם הִיא שִׁחְתִּי (תהילים קי"ט, 97).
היינו מצפים לראות פה פסוק כמו: וְאֶהְיֶה אֶת ה' אֱ-ל-הֵיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ (דברים ו', 5).¹⁵

הסיבה לכך היא, כנראה, שבעיני רמב"ם אהבת הא-ל מותנית בידיעתו, וידיעה זו נקנית רק על-ידי לימוד התורה (במובן הרחב ביותר של המושג) – שיחה בתורה כל היום מהווה תנאי לאהבת הא-ל.

ג. אהבת ה' וידיעתו

כל יהודי מצוה על אהבת ה': וְאֶהְיֶה אֶת ה' אֱ-ל-הֵיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ (דברים ו', 5).

מה טיבה של אהבה זו?

רמב"ם קושר באופן עקבי את אהבת ה' עם ידיעתו.¹⁶ האהבה תלויה בידיעה, אבל, לדעתי, אינה זהה לה. הנושא עולה בכתביו באופן ברור פעם ראשונה ב"הלכות יסודי התורה" הלכות א-ב:

הא-ל הנכבד והנורא הזה – מצוה לאהבו וליראה אותו, שנאמר וְאֶהְיֶה אֶת ה' אֱ-ל-הֵיךָ (דב' ו', 5) ונאמר אֶת ה' אֱ-ל-הֵיךָ תִּירָא (דברים שם, 13; ראו גם דברים י', 20).

והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו?

12. האם יש בכך סיבה נוספת לעובדה, שמעשה העבודה הקלסי, הבאת קרבנות, אינו כלול בספר זה?

13. וזו סיבה מובהקת להסביר את העדר דיון בקרבנות כאן.

14. בפסוק זה פותח רמב"ם את משנה תורה, כתריסר מחלקיו, ואת שלושת החלקים של מורה נבוכים. ראו הערה 66 מתוך:

M. Kellner, "Steven Schwarzschild, Moses Maimonides, and 'Jewish Non-Jews'," in Görg K. Hasselhoff and Otfried Fraisse (eds.), *Moses Maimonides (1138-1204) – His Religious, Scientific, and Philosophical Wirkungsgeschichte in Different Cultural Contexts* (Ergon, Wuerzburg; Beirut), forthcoming in April, 2004.

15. אני מודה לידידי, פרופ' שמואל מורל, אשר הסב את תשומת לבי לנקודה זו.

16. על טיב ידיעה זו, ראו "הלכות יסודי התורה" סוף פרק ד'.

שנתון "לע" – תשס"ה כרך י'

בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו,
שאינן לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה
לידע השם הגדול...

בטקסט זה מלמדנו רבנו, שאהבת ה' היא תוצאה מיידית של ידיעת ה'. ככל שתרבה הידיעה –
כן תרבה האהבה: יותר ידיעה מביאה ליותר אהבה: "דבר ידוע וברור, שאין אהבת הקדוש
ברוך הוא נקשרת בלבו של אדם, עד שְׁשִׁגָה בה תמיד כראוי ויעזוב כל שבעולם, חוץ ממנה,
כמו שציווה ואמר: בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ (דב' ו', 5); אינו אוהב הקב"ה אלא בדעת שיידעהו.
ועל-פי הדעה תהיה האהבה – אם מעט מעט, ואם הרבה הרבה."¹⁷

מכאן נראה, לכאורה, שעמדת רבנו זהה לזו של שפינוזה: אהבת ה' זהה עם ידיעת ה'.

האומנם?

דברי רמב"ם **במורה נבוכים** א' לט תומכים, לכאורה, בשתי האפשרויות בו-זמנית: "דבריו (של
ה') : וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ – פירושם, לדעתי: 'בכל כוחות לבבך', דהיינו, כוחות
הגוף כולם, כי הלב התחלה ועיקרון לכל. המטרה היא, שתעשה את השגתו לתכלית כל מעשיך
כולם, כפי שביארנו בפירוש המשנה [שמונה פרקים ב] ובמשנה תורה [יסודי התורה ב', ב]."¹⁸
נראה, שהשגת הא-ל צריכה להיות המטרה הסופית של כל מעשי האדם, ולא דבר מקוטע,
לפעמים – כן, ולפעמים – לא. מצד אחד, נאמר לנו, שעל-מנת לקיים את מצוות אהבת ה' –
עלינו לנצל את כל כוחות הגוף. מצד שני, נאמר לנו גם כן, שמטרת ניצול זה של כל כוחות הגוף
לאהבת ה' היא להפוך את השגת הא-ל למטרת כל מעשינו, כולל אכילה ושתייה ואפילו קיום
יחסי אישות.

רמב"ם מתכוון לזה ברצינות. ראו דבריו ב"הלכות דעות" ג', ב:

צריך האדם, שיכוון לבו וכל מעשיו כולם לידע את השם, ברוך הוא, בלבד;
ויהיה שְׁבִתוֹ וְקוּמוֹ וְדִיבּוּרוֹ, הכל – לעומת זה הדבר. כיצד? כשישא ויתן או
יעשה מלאכה ליטול שכר, לא יהיה בלבו לקבוץ ממון בלבד, אלא יעשה דברים
האלו, כדי שימצא דברים, שהגוף צריך להם: מאכילה ושתייה וישיבת בית
ונשיאת אשה; וכן כשיאכל וישתה ויבעל, לא ישים בלבו לעשות דברים האלו
– כדי ליהנות בלבד, עד שנמצא, שאינו אוכל ושותה אלא המתוק לַחַךְ ויבעל

17. הלכות תשובה י', ו'.

18. סוף עמ' 92.

שנתון "לע" – תשס"ה כרך י'

כדי ליהנות, אלא ישים על לבו, שיאכל וישתה כדי להברות גופו ואיבריו בלבד. לפיכך לא יאכל כל שהחך מתאוה – ככלב וחמור, אלא יאכל דברים המועילים לגוף – אם מרים אם מתוקים, ולא יאכל דברים הרעים לגוף, אע"פ שהן מתוקים לחך... וכן כשיבעל, לא יבעל אלא כדי להברות גופו וכדי לקיים את הזרע. לפיכך אינו בועל כל זמן שיתאוה, אלא כל עת שידע, שהוא צריך להוציא שכבת זרע – כמו דרך הרפואה, או לקיים את הזרע.

הקשר ההדוק בין השגה לבין אהבה מקבל ביטוי בולט ב**מורה נבוכים**. ג', כח: "בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך (דב' ו', 5). כבר ביארנו במשנה תורה, שהאהבה הזאת לא תיכון אלא בהשגת המציאות כולה כפי שהיא והתבוננות בחכמה שבה" (עמ' 519). במובאה זו אהבת ה' מוצגת כ**תוצאה** של השגה, ולא כדבר זהה אתה. רעיון דומה מופיע באחד מפרקי הסיום של **מורה נבוכים** (ג', נא): "וכבר הבהרנו כמה פעמים, שהאהבה – לפי מידת ההשגה" (עמ' 658). לפי דבריו, אהבת ה' מותנית בהשגת האלוקים: כגודל ההשגה – כן גודל האהבה; כמיעוט ההשגה – כן מיעוט האהבה. "וכיצד היא האהבה הראויה?" – שואל רמב"ם ב"הלכות תשובה" פרק י', הלכה ג.

תשובתו:

הוא שיאהב את ה' אהבה גדולה יתרה עזה מאוד, עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה' ונמצא שוגה בה תמיד, כאלו חולה חלי האהבה, שאין דעתו פנויה מאהבת אותה אישה, והוא שוגה בה תמיד, בין בשבתו בין בקומו, בין בשעה שהוא אוכל ושותה. יתר מזה, תהיה אהבת ה' בלב אוהביו, שוגים בה תמיד, כמו שציוונו: "בְּכָל-לִבְבְּךָ וּבְכָל-נַפְשְׁךָ" (דברים ו', 5). והוא, ששלמה אמר דרך משל: "כִּי חוֹלֵת אֶהְבֶּה אֲנִי" (שיר השירים ב', 5); וכל שיר השירים משל הוא לעניין זה.

בהלכה ו' חוזר רמב"ם ומדגיש: "דבר ידוע וברור, שאין אהבת הקדוש ברוך הוא נקשרת בלבנו של אדם, עד שישגה בה תמיד כראוי ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה..."¹⁹

19. על סוג האהבה שדובר פה, ראו:

Steven Harvey, "The Meaning of Terms Designating Love in Judaeo-Arabic Thought and Some Remarks on Judaeo-Arabic Interpretation of Maimonides," in *Judaeo-Arabic Studies*, ed. N. Golb (Amsterdam, Harwood Academic שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

אז מה היחס בין אהבה לידיעה?

לדעתי, התשובה נמצאת בטקסט האחרון, שבו דן רמב"ם בשאלתנו (מורה נבוכים ג', נב, עמ' 668):

ואלו הדעות שלימדתנו התורה, והן השגת מציאותו יתעלה וייחודו, הן הדעות, המלמדות אותנו את האהבה, כמו שהבהרנו כמה פעמים. יודע אתה את ההדגשה, שמדגישה התורה את האהבה: "בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך" (דב' ו', 5), מפני ששתי התכליות האלה: האהבה והיראה – מושגות בשני דברים: האהבה מושגת בדעות התורה, הכוללות השגת מציאותו כפי שהוא יתעלה, והיראה מושגת בכל מעשי התורה, כמן שהבהרנו. הבן אפוא סיכום זה!

זו מילתו האחרונה של רמב"ם בענייננו.

"סיכום" הנושא: הידיעה היא תנאי לאהבה, אבל אינה זהה לה. השקפה זו מסייעת לתזה, שהוכחתי במקום אחר: האדם המושלם בעיני רמב"ם אינו רק "מכונת חשיבה"²⁰. השגת המושכלות הנעלות וההכנות, שהשגה זו מצריכה – מְשֻׁנָּת את המשיג. אדם, שהשלים את שכלו במידה זו או אחרת, אינו אותו אדם, שהתחיל את התהליך בתוספת "שטחים בדיסק הקשיח שלו"; לא, הוא אדם אחר.

על בסיס כל זה ניתן להבין, מדוע "ספר אהבה" בא מיד אחרי "ספר המדע":

אהבה מותנית בדעה. ספר "המדע" מסתיים ב"הלכות תשובה" פרק י' – פרק, המוקדש כולו לאהבת ה'. פרק זה מהווה מעבר אלגנטי ל"ספר אהבה".

מרומז בזה עוד עניין חשוב: לפי רמב"ם (כפי שאני מבין אותו), הדרגה העליונה של אהבת ה' אינה מתבטאת בידיעתו בלבד. חיי העיון האמיתיים חייבים לקבל השלמה על-ידי חיי המעשה הראויים; מי שבאמת יודע מה שניתן לדעת על ה' ובעקבות כך אוהב את ה' אהבה ראויה – ירצה לתת ביטוי לאהבה זו בחיקוי ה' אשר "עֲשֵׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וצְדָקָה בְּאֶרֶץ" (ירמיהו ט, 23).²¹ שלב ראשון הוא במעשים החיצוניים, המלמדים על היחס הנכון לה', דהיינו סוגי עבודה, המבטאים את אהבת ה' בצורה נכונה. אח"כ באים במשנה תורה ענייני כל

Publishers: 1997) pp. 175-196.

20. ראו: (2002): *American Catholic Philosophical Quarterly*, 76, "Is Maimonides' Ideal Person Austerely Rationalist?" pp. 125-143

21. לדיון ראו: M. Kellner, *Maimonides on Human Perfection* (Atlanta: Scholars Press, 1991)

שנתון "לע" – תשס"ה כרך י'

המעשים, המבטאים את יראת ה' ואת אהבתו (גוף החיבור אחרי ספר המדע וספר אהבה),
וכולם מוליכים לימות המשיח (ב"הלכות מלכים" בסוף הספר).

הבנו, אם כן, את סוג האהבה, שרמב"ם דן בו ב"ספר אהבה": זו אהבת ה', שבאה כתוצאה
מידיעת ה'. נראה, שאהבה זו יכולה למצוא ביטוי ב"עבודה שבלב", ולא בעבודת המקדש,
שהיא מבוססת, בסופו של דבר, על "אי-הבנה" (שהקב"ה רוצה קרבנות וציווה עליהם
מלכתחילה, ולא בדיעבד).²²

22. אני מבקש להודות לידידי מר אליעזר ציטרוננבאום על הערותיו המאלפות על מאמר זה.

שנתון "אע" – תשס"ה כרך י'

